

SIRDARYO HUDUDIDAGI ILK MANZILGOHLAR VA DAVLATCHILIK TIZIMINING PAYDO BO‘LISHI BORASIDA YANGI QARASHLAR

Ma‘rufov Sherzod Komil o‘g‘li

Guliston davlat universiteti, mustaqil tadqiqotchi

Sherzodmarufov1@gmail.com

+998995226192

Annotatsiya: Ushbu maqolamizda Viloyat hududidagi bir qancha manzilgohlarni arxeologik va yozma manbalar asosida tahlil qilish orqali yangi fikrlarni bildirib o‘tmoqchimiz. Shu paytgacha viloyat hududidagi manzilgohlarda ilmiy izlanish olib borgan bir qator olimlarimiz bu hududlar o‘rta asrlarda faqat Ustrushona tarkibida bo‘lganliklari xususida fikr bildirishardi. Ammo so‘ngi tadqiqotlar shuni ko‘rsatyaptiki, viloyat hududidagi va unga yondosh bir qancha manzilgothlar Choch hokimligi tasarrufida bo‘lgan bo‘lishi mumkin.

Kalit so‘zlar: Arrian, Makedoniyalik Aleksandr, “daryo bo‘yi varvarlari”, Kiropol, Nurtepa, «atrofdagi qishloqlar», Eylaton madaniyati, Eski Xovos, Kvint Kursiy Ruf, memakenlar, dax‘yu, kavi, sastar, v‘yaxa.

НОВЫЕ ВЗГЛЯДЫ НА ПОЯВЛЕНИЕ ПЕРВЫХ АДРЕСА И СИСТЕМЫ ВЛАСТИ В СЫРДАРЬИНСКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация: В этой статье мы хотели бы представить новые идеи, проанализировав несколько поселений региона на основе археологических и письменных источников. До сих пор ряд наших ученых, проводивших научные исследования на поселениях региона, высказывали мнение, что эти территории были лишь частью Уструшоны в средние века. Однако недавние исследования показывают, что несколько населенных пунктов в районе и прилегающих к нему районах могли находиться под юрисдикцией администрации Чоча.

Ключевые слова: Арриан, Александр Македонский, «приречные варвары», Кирополь, Нуртепа, «окрестные деревни», Эйлатонская культура, Старый Ховас, Квинт Курсий Руф, Мемакенс, Даксю, Кави, Састар, Вяха.

NEW VIEWS ON THE EMERGENCE OF THE FIRST ADDRESSES AND GOVERNMENTAL SYSTEM IN SIRDARYA REGION

Annotation: In this article, we would like to present new ideas by analyzing several settlements in the region based on archaeological and written sources. Until now, a number of

our scientists, who conducted scientific research in the settlements in the region, expressed their opinion that these areas were only part of Ustrushona in the Middle Ages. However, recent studies show that several settlements in the region and adjacent to it may have been under the jurisdiction of the Choch administration.

Key words: Arrian, Alexander of Macedon, "riverside barbarians", Kyropol, Nurtepa, "surrounding villages", Eilatonian culture, Old Hovas, Quintus Curtius Rufus, Memakens, Daxyu, Kawi, Sastar, Vyakha.

KIRISH.

Sirdaryo zaminida insonlar qadimgi tosh davridan beri yashab kelishgan bo‘lsada, uning qadim tarixi to‘g‘risida ma‘lumot beruvchi yozma manbalar bir muncha keyingi davrlarga oiddir. Qadimgi Sirdaryo tarixi haqida ma‘lumot beruvchi muhim yozma manba qadimgi grek tarixchisi Arrianning “Iskandarning harbiy yurishlari” asaridir[1; 766]. Milodiy II asrda yashagan Arrian ushbu asarida Makedoniyalik Aleksandrning O‘rta Osiyoga yurishlari haqida batafsil ma‘lumot beradi. Unda yozilishicha, Sirdaryo bo‘yida “daryo bo‘yi varvarlarining” Aleksandrgacha 7 shahari bo‘lgan. Makedoniyalik Aleksandr unga qarshi So‘g‘dda Spitamen boshchiligidagi qarshilikni bostirish uchun Marakandaga qaytganidan foydalanib, Sirdaryo bo‘yidagi 7 ta shahar aholisi qo‘zg‘olon ko‘taradi. Arrianning yozishicha, “daryo bo‘yi varvarlari” makedoniyalik jangchilarni qirib tashlab, o‘z shaharlarini mustahkamlaganlar. Arrianning yozishicha, qo‘zg‘olonda “daryo bo‘yi varvarlari” bilan bir qatorda ko‘plab so‘g‘dlar ham ishtirok etganlar. Shu yerda bir muhim xulosa qilish mumkin, ya‘ni qadim sirdaryoliklar so‘g‘dlardan farq qilingan. Chunki Arrian mahalliy xalqni so‘g‘dlardan farqli ravishda “varvarlar” deb yozadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR.

Umuman olganda, yuqorida keltirilgan tadqiqotlarda hozirgi Sirdaryo viloyati hududlarida o‘troq va ko‘chmanchi aholiga oid yodgorliklar XX asrning 40-chi yillaridan o‘rganila boshlandi. 1970-90-chi yillarda shimoli-g‘arbiy Ustrushona hududida O‘zR FA Arxeologiya Instituti ilmiy xodimlari A.E. Berdimurodov, S.R.Raximov, U.A.Alimov, M.X.Pardaev, A.A.Gritsina, L.M.Sverchkov va boshqalar tadqiqotlar olib borishdi. Mustaqillikdan keyin bu hududlarni o‘rganish yangicha ahamiyat kasb eta boshladi. Arxeologik va yozma materiallarni tahlili natijasida bir guruh olimlar A.A.Gritsina, S.S.Qudratov, O‘.Erbutayeva, B.To‘ychiboyev, O.Mamirov va boshqalar o‘zlarining izlanishlarida viloyat tarixini yoritishga katta hissa qo‘shishmoqda.

Mazkur maqolada tarixiylik, obyektivlik, tizimlilik kabi asosiy metodologik tamoyillardan foydalanilgan holda, Sirdaryo viloyati hududidagi manzilgohlar arxeologik va yozma manbalar asosida tarixiylik nuqtai nazaridan ilmiy tahlil etildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA.

Fanda erksevar, mag‘rur ajdodlarimiz tomonidan qahramonlarcha himoya qilingan shaharlarning qayerda joylashganligi keskin bahslarga sabab bo‘lib kelmoqda. Ayrim olimlar,

ustrushonaliklarning asosiy shahri Kiropol O‘ratepa shahridagi Mug‘qal’a o‘rnida bo‘lgan deb hisoblasalar[2; 36], boshqa bir guruh olimlar Kiropolni Xovatog‘ yaqinidagi Nurtepa yodgorligi o‘rnida bo‘lgan, deb hisoblaydilar. Bizning fikrimizcha ham Kiropol Nurtepa yodgorligi o‘rnida bo‘lgan. Sababi, aynan shu yodgorlikda miloddan avvalgi VII-IV asrlarga oid madaniy qatlamlar o‘rganilgan.

Arrian tomonidan qayd etilgan ikkinchi shahar Gaza esa ayrim olimlar tomonidan Gazandarak qishlog‘i o‘rnida, boshqalar esa Tojikiston Respublikasining Nau tumanida[5], uchinchi guruh olimlar esa uni Xo‘jand o‘rnida bo‘lgan deb hisoblaydilar. Yetarli darajada arxeologik tadqiqotlar olib borilmaganligi sababli, bu muammo hozircha ochiq qolmoqda.

Antik davr yozma manbalarda yozilishicha, Makedoniyalik Aleksandr va uning sarkardalari Sirdaryo bo‘ylarida amalda an‘anaviy ko‘rsatilgan yetti shahardan ancha ko‘p shaharlarni bosib olishgan. Balkim bu yetti shahar yoki qal’alar mavjud bo‘lgan, nisbatan ko‘proq bo‘lgan manzilgohlar ichida eng mustahkamlari bo‘lib, dushman xavfi paydo bo‘lganda yon-atrofdagi manzilgohlar aholisi aynan shu joylarga yashirilib, jon saqlashgan bo‘lishi mumkin. Bu hol Arrian ma’lumotlarida tasdiqlanadi: “Aytishlaricha “yovvoyilar” atrofdan bu yetti shaharga qochib kelar edilar”[3]. Bu uncha katta bo‘lmagan qishloqlar jumlasiga yetti shahardan tashqari, viloyat hududidagi miloddan avvalgi VI asrga oid Saganaktepa va Saganaktepa I xarobalarini ham kiritish mumkin[4].

Qadimgi sirdaryoliklar manzilgohlari suv manbalari yonida joylashgan bo‘lib, bu yerlar sug‘orma dehqonchilik uchun qulay bo‘lgan. Suv manbalaridan uzoqroqda joylashgan manzilgohlar manbalarda «atrofdagi qishloqlar» deb yuritiladi. Biror bir tashqi xavf tug‘ilganda qishloqlar aholisi mustahkam mudofaa devorlariga ega bo‘lgan shaharlarga qochib bekinishgan. Bunday shaharlar jumlasiga yunon tarixchisi Arrian tomonidan tilga olingan yettita shaharlarni kiritishimiz mumkin. Ushbu shaharlar o‘lkaning o‘sha davrlardagi siyosiy, iqtisodiy, harbiy va diniy markazi vazifasini o‘taganlar.

Shu o‘rinda viloyat hududidagi eng qadimgi aholi manzilgohlari qachon paydo bo‘lganligi masalasiga aniqlik kiritish dolzarbdir. So‘nggi yillardagi arxeologik tadqiqotlar natijalariga tahliliy yondoshish bu borada yangi qarashlarni ilgari surish imkonini beradi.

Bizning nazarimizda, mutaxassislar tomonidan mil.avv. X-IX asrlarda, dastlab Baqtriyaga kelib, bu yerda mahalliy kulollardan kulolchilik sirlarini o‘rgangan chorvador aholining mil.avv. VIII asr oxirlarida dastlab So‘g‘diyona[6], so‘ngra yangi boy yaylovlarni axtarib sharqqa siljigan chorvador aholining bir qismi Turkiston tog‘ tizmasining o‘t-o‘larga boy, sersuv soylar bo‘yidagi unumdor yerlarni o‘zlariga makon tutishadi. Bir qismi esa Farg‘ona tomon siljib, Eylaton madaniyati(aniqrog‘i Oqtom madaniyati)ga asos solishadi[7]. Sirdaryoda qolgan chorvador aholi bu yerdagi eng qadimgi manzilgohlar va keyinroq shaharlarga asos solishadi.

Ana shunday shaharlardan biri Nurtepadan topilgan sopol idishlar va uy-joylar konstruksiyasi tahlili bizga Yevroosiyo dashtlaridan dastlab Baqtriyaga, so‘ngra So‘g‘dga undan Farg‘ona tomon yo‘lga chiqqan chorvadorlarning bir qismi chamasi, Turkiston

tog‘tizmasining o‘t-o‘larga boy yaylovlarni va soylar bo‘yidagi unumdor yerlarini o‘zlariga makon tutishgan va hududdagi dastlabki manzilgohlar va shaharlarga asos solishadi. Shunday manzilgohlar jumlasiga, Nurtepa, Sag‘anaqtepa, Sag‘anaqtepa 1 va katta ehtimol bilan Eski Xovos yodgorliklarini kiritish mumkin. Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, chamasi, Arrianda tilga olingan 7 ta shahar Sirdaryo bo‘ylarida dastlab Baqtriyaga va undan So‘g‘dga keyinchalik sharqqa tomon migratsiya qilishgan chorvador aholi tomonidan barpo etilgan.

Chamasi, aynan ularning avlodlarini Arrian “daryobo‘yi varvarlari deb atagan. Ularning tili so‘g‘dlıklardan farq qilgan bo‘lishi sababli Arrian ularni farqlagan bo‘lishi kerak. So‘nggi yillarda akademik A. Asqarov Yevroosiyo dashtlaridan O‘rta Osiyoning janubiga ko‘chib kelgan chorvador aholining turkiy tilli bo‘lganligi borasida fikr bildirmoqda[8]. Bu qarash Yevroosiyo dashtlaridan dastlab Baqtriyaga, so‘ngra So‘g‘d orqali viloyatga kelib, o‘rnashgan aholini turkiy qavmlardan iborat bo‘lganligi borasida fikr bildirish imkonini beradi.

Mil.avv. III asrning ikkinchi yarmi va miloddan avvalgi II asr boshlarida viloyat hududiga shimoldan va shimoliy-sharqdan ko‘chmanchi-chorvachilik bilan shug‘ullangan xalqlar kirib kelishadi. Mutaxassislar buni sababini turlicha izohlaydilar. Birinchi sabab, mil.avv. III asrda tektonik ko‘tarilishlar natijasida, Sirdaryoning quyi o‘zani o‘zgaradi va Sirdaryo Orolga endi janubdan emas, shimol tomondan quyila boshlaydi. Oqibatda, Sirdaryoning Orol dengizi janubiy qismidagi qadimgi irmoqlari Oqchadaryo, Quvandaryo, Inkardaryo quriydi. Natijada, yuqoridagi irmoqlar bo‘ylarida qadimdan umrguzaronlik qilib kelgan yarim-o‘troq va yarim ko‘chmanchi daxlar (daxlar - sarmatlar umumiy madaniyatiga mansub qabila, chirikrabit madaniyati vakillari) Sirdaryo bo‘ylab janub tomon siljishga majbur bo‘ladilar. Daxlarning bir qismi Sirdaryo bo‘ylab, viloyat hududiga kelib o‘rnashadilar. Xovos tumanidagi Xontepa qadimiy yodgorligidan daxlarga tegishli sopol buyumlar topilganligi fikrimizning dalilidir[9]. Albatta, bu yurishlarni tinch yo‘l bilan amalga oshgan deb bo‘lmaydi, bunday deyishimizga sabab ko‘chmanchilarning yurishlari oqibatida Savat atrofidagi qishloqlar bo‘shab qolgan. Xuddi shunday vaziyat Nurtepa shahri aholisi bilan ham sodir bo‘ladi. Nurtepaliklar mil.av. II asrda ko‘chmanchilar bosqini natijasida o‘z shaharlarini tashlab ketishga majbur bo‘lishadi[10].

Shu bilan birga shimoldan kelgan va o‘zlarining qadimgi vatanlarida ko‘plab shaharlar barpo etgan ko‘chmanchi (daxlar, yuechjilar)lar tomonidan bu yerlarda yangi yerlar o‘zlashtiriladi, yangi shaharlar barpo etilib, o‘lkada urbanizatsiyaning rivojlanish jarayoniga yangi turtki beriladi[11]. Natijada Xovos tumanining g‘arbiy qismlari ham aholi tomonidan o‘zlashtiriladi. Sho‘rbuloqsoyning quyi qismida Eski Xovos yodgorligining tegishli madaniy qatlamlari, Shirinsoyning quyi qismida esa Munchoqtepa yodgorligi qad ko‘taradi[12].

Xan davri yozma manbalarida Dovon (Farg‘ona)dan to Ansi (Baqtriyagacha) bo‘lgan hudud aholisi turli shevalarda gaplashsalarida, bir-biriga yaqin tilda gaplashganlar va o‘zaro bir-birlarini tushunganlar deb beriladi[13]. Biroq yuqorida ta’kidlanganidek, Arrian mahalliy xalqni so‘g‘dlardan farqli ravishda “varvarlar” deb atagan.

Yozma manbalarda qadimgi o‘lkamizning qadimgi aholisi qanday atalganliklari to‘g‘risida ma’lumotlar deyarli uchramaydi. Yunon tarixchilari ularni umumiy qilib «varvarlar» deb

atashgan. Faqatgina rim tarixchisi Kvint Kursiy Rufgina «memakenlarning kuchli qabilasi» o‘zlarining bosh shahri (Kiropol)ni himoya qilganliklarini yozib qoldirgan. Biz yuqorida, makedoniyalik Aleksandr bosqinigacha Sirdaryo bo‘ylarida mavjud bo‘lgan, Arrianda tilga olingan yetti shaharga mil.avv. VII asrda viloyat hududiga kelib o‘rnashgan, chamasi, turkiy tilli chorvador aholi bo‘lganligi borasidagi o‘z taxminimizni bildirgan edik. Chamasi, aynan ular keyinchalik mil.avv. III-II asrlarda viloyat hududiga daryo bo‘ylab shimoldan ko‘chib kelgan chirikrabad, Jetiasar va Qovunchi madaniyati vakillari bilan birgalikda o‘lkamiz aholisining etnik negizini tashkil qilishgan.

Mutaxassislar viloyat hududidagi qadimgi davrga oid yodgorliklarni ko‘p holatlarda Farg‘ona vodiysidagi Eylaton madaniyatiga tegishli sopol idishlarga o‘xshashligiga asoslanib davrlashtirishadi. Eyloton-Oqtom madaniyati N.G.Gorbunova tomonidan mil.avv.VI-III asrlar bilan davrlashtirilgan[14]. Yuqorida ta’kidlanganidek, ushbu o‘xshashlik bu ikkala hududga ham dastlab Baqtriyadan So‘g‘dga va undan Sirdaryo orqali Farg‘onaga borib o‘rnashgan chorvador aholi bo‘lganligi bilan bog‘liq.

Keyinchalik mil.avv. III-II asrlarda bu ikki hududdagi yangi yerlarni o‘zlashtirilishi, urbanizatsiya rivoji, me‘morchilik, kulolchilik va qabrlar konstruksiyalaridagi o‘xshashliklarni ushbu davrda, tektonik vaziyat sabab quyi Sirdaryodan kelgan qabilalar(daxlar)ning dastlab Sirdaryo bo‘ylariga keyinchalik Farg‘ona vodiysiga migratsiyasi bilan izohlash to‘g‘ri bo‘ladi[15].

XULOSA.

Aholisi dehqonchilik va chorvachilik bilan shug‘ullangan qadimiy Sirdaryo manzilgohlarida mil.av. VI-IV asrlarga kelib, tabaqalanish jarayonlari kuchayib boradi. Bu jarayonni, xususan, yodgorliklarning markaziy mudofaa qobiliyatlarining mustahkamlanishi, shahar arkining va uning markaziy qismida joylashgan diniy markaz - otashkada, zikkuratning barpo etilishi, sun‘iy suv inshootlarining qurilishida ko‘rishimiz mumkin. Yuqoridagilardan chiqib, viloyat va unga qo‘shni hududlarda davlatchilik tizimi shakllana boshlanganligi borasida xulosa qilish imkonini beradi. Chamasi, viloyat hududidagi ilk davlatlar harbiy konfederatsiyaning so‘nggi bosqichi darajasida bo‘lib xarbiy demokratiya prinsipi asosida tashkil topgan. Yunonlarga qarshi kurashda qabilalar ittifoqidagi «mamakenlar» qabilasining yetakchi mavqei ham bundan dalolat beradi. Shuningdek, yunon bosqinchilariga qarshi qo‘zg‘olonning kelishilgan vaqtda boshlanishi, sak qo‘shinlarining daryo ortida to‘planishi bularning barchasining ayni bir vaqtda sodir bo‘lishi ham bejiz emas. Bu voqeliklar bivosita bir-biri bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, ular ma‘lum bir yagona boshqaruv bo‘lganligidan guvohlik beradi.

Avestoda qabilalar ittifoqi shaklidagi davlat “dax‘yu” deb nomlangan. Bunday davlatni boshqargan shaxs “kavi” yoki “sastar” deb atalgan. Ular qabila va urug‘ oqsoqollaridan iborat bo‘lgan xalq yig‘ini (v’yaxa) da saylanganlar. Shundan kelib chiqiladigan bo‘lsa, davlat boshqaruvida xalq yig‘ini(v’yaxa)ni asosiy rol o‘ynagan. Shu bilan birga, yaylovga birgalikda

egalik qilishgan nafa(katta patriarxal oila)ning ham viloyat hududidagi ilk davlatlarda muhim o‘rin tutganini ta’kidlash lozim.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI.

1. Арриан Флавий. Анабасис Александра или история паходов Александра Великого. Пер. с древне греч. М.Е. Сергеенко. – М., -Л.: Изд. АН СССР, 1962. – 384 с.
2. Негматов Н.Н., Беляева Т.В. Проблемы начального этапа урбанизации Уструшаны//По материалам Нуртепа//Древние цивилизации Востока. Ташкент, Фан,1986,76б.
3. Грицина А. Археологические памятники Сырдарьинской области. Ташкент, 1992.
4. Бартольд В.В. История культурной жизни Туркестана. Л., 1927, 3б.
5. Арриан Флавий. Анабасис Александра или история паходов Александра Великого...
6. Грицина А. Археологические памятники Сырдарьинской области. Ташкент. 1992,12б.
7. Исамиддинов М.Х. Истоки городской культуры Самаркандского Согда (проблемы взаимодействия культурных традиций в эпоху раннежелезного века и в период античности). – Ташкент. Из-во народного наследия имени А.Кадыри, 2002. – С. 187. рис. 159.
8. Иванов Г.П. Археологические культуры Ферганы: Дисс. ... канд. ист. наук. – Самарканд, 1999. – стр. 5–12.
9. Аскарлов А. Арийская проблема: новые подходы взгляды. «История Узбекистана в археологических письменных источниках». -Ташкент: 2005. -с.81-91
- 10.Кудратов С. Сардобалар ўлкаси.Тошкент, Фан, 2001,10 б.
- 11.Беляева Т.В. Нуртепа-городище древней Уструшаны//АРТ.Вып.ХХІІІ. Душанбе,1994.
- 12.Кудратов С. Сардобалар ўлкаси. Тошкент, 2010, 15 б.
- 13.Грицина А.А., Содиқов М.Эски Ховос ва унга қўшни худудлар қадим ва ўрта асрларда.Самарқанд,2010, 3б.
- 14.Бичурин Н.Я. Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. Тома I-II.М-Л..1950.
- 15.Горбунова Н.Г. Некоторые особенности формирования древних культур Ферганы // АСГЭ. Вып.25. Л., 1984. – С. 101
- 16.Сулейманов Р.Х., Гордеева Е.А. К вопросу об особенностях культурогенеза и урбаногенеза юга Уструшаны. //Қадимий Жиззах воҳаси - Марказий Осиё цивилизацияси тизимида (сиёсий, иқтисодий, маданий ҳаёт). Республика илмий-амалий конференция материаллари.Тошкент. VNCSHINVESTPROM. 2019. С.7-10